

Mekân ve Müslüman Şehir Hayatı: Fes Labirentinin Sınırlarında

Simon O'Meara, Çev. Hatice Orman Topçu, İstanbul: Açılım Yayınları, 2014, 238 sayfa.

Elif ÖZDOĞAN*

Kuzey Afrika Bölgesi'nin sanat ve mimarisi üzerine odaklanmak suretiyle İslam sanatının ve mimarisinin sosyolojik boyutlarını araştıran Simon O'Meara, halihazırda Londra'daki School of Oriental and African Studies (SOAS)'da öğretim üyesidir. Simon O'Meara'nın doktora tezi *Space and Muslim Urban Life: At the Limits of the Labyrinth of Fes*, dünyanın en iyi akademik yayınlarından biri sayılan Routledge tarafından 2007'de basılmıştır.

1960'lardan beri "İslami bir şehir var mıdır?" sorusu tartışmalara konu olmaktadır. Simon O'Meara bu soruya farklı bir pencereden bakarak "Bir şehir ne zaman bir yaşam tarzı haline gelir?" sorusunu gündeme getirir. Eserinde tarih, din bilim, hukuk, mimari ve estetik felsefeyi içine alan interdisipliner alanın imkanlarını kullanarak, bu soruya özgün bir cevap sunar. Ayrıca eserin Türkçe baskısı için kaleme aldığı önsözde, Turgut Cansever'le hürmetkâr bir şekilde ihtilafını dile getirir. Zira Cansever'e göre tarihi İslam şehirleri tevhidin bir göstergesidir. O'Meara ise tek tip olmayan "Tarihi İslam şehirlerinin İslam'ın bir ifadesi olmadığını, ancak İslam'ın bu şehrin bir ifadesi olduğu"nu düşünmektedir.

Yazarın eseri yazma amacı, en temelde okurlarına "Müslüman Arap tarihi şehri tanımlayan duvarların, tuğlalardan ve çamurdan çok daha fazlasını ifade ettiğini" gösterme arzusudur. Bu nedenle araştırmasında, mekânın görünen fiziksel boyutlarından çok daha kompleks bir yapı arz ettiğini savunmaktadır.

O'Meara araştırmasının, Ortadoğu ve Kuzey Afrika araştırmaları alanına üç düzlemde katkı sunmasını hedeflemektedir. Bu katılardan ilki metodolojiktir. Yazar, İslami mimariyi, gelişime açık olmayan ve yalnızca estetik bir nesne olarak gören gelenekten koparmak istemektedir. Bu bağlamda eserinde, mimariyi, onu üreten toplumun kültürüyle yeniden ele alan bir metotla değerlendirmeyi teklif etmektedir. İkinci katkı, eserin Kuzey Afrika'nın en eski şehirlerinden birine ışık tutması ve Müslüman Arap dünyasının büyük bir kısmında hala yaygın olduğunu düşündüğü bir çevre tarzı hakkında bilgi vermesidir. Üçüncü katkı ise ampirik bir yöntemle bu çevre tipinin biçimine ve uzun ömürlülüğüne katkıda bulunan hukuki söylemin oluşturduğu bir estetiğe dikkat çekerek, orta çağ ile modern dönem öncesi Müslüman Arap şehir kültüründe duvar ve duvar benzeri yapılara dair bir anlatı sunmasıdır. Nihayetinde

* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, elif.ozdgn@hotmail.com

yazar, bu anlatının birkaç şehrin kuruluş anlatısının beslendiği mitik bir paradigmanın eseri olduğu sonucuna vararak kendine özgü bir perspektif ortaya koymaktadır.

Yazar, altı bölümden oluşan eserini her biri farklı noktalara ışık tutacak şekilde inşa etmiştir. “Modern Dönem Öncesi Fes” başlıklı I. bölümde, modern dönem öncesi Fes’in tarihi ve mimari mahiyetini ele almaktadır. Bu bağlamda öncelikle şehrin duvarlarına dikkat çekmektedir. Zira yazara göre, bu duvarlar Fes’i fiziki/mimari olarak tanımlamanın yanı sıra tarihini belirlemede de önemli rol oynamaktadır. Ayrıca bu bölümde, tarihi Fes şehrinin coğrafyasının siyasi sınırları belirtilmekte, günümüzde Medine denilen ve eski şehrin tamamı olan Fes el-Bali, Fes el-Cedid (Yeni Fes) ve Ville Nouvelle (Yeni Şehir) olmak üzere üç bölüme ayrıldığı zikredilmektedir. Yazar, anlatısını Meriniler döneminde Fes’in siyasi coğrafyasını gösteren bir harita ile görselleştirmiştir. Ancak haritada, Ville Nouvelle yer almamaktadır. Bunun sebebi, Fes denildiğinde genellikle Medine ve Fes el-Cedid’in anlaşılıyor olması ile izah edilmektedir. Bununla birlikte bu bölümde, şehrin kuş bakışı görüntüsünün ve mahallelerin fotoğraflarının yer aldığı görsellere yer verilmesi, okurun zihninde tarihi şehrin mimarisinde duvarların önemine dair somut bir tasavvur oluşturmaktadır.

O’Meara, duvarların, şehrin hem fiziksel hem de tarihi durumunu nasıl belirlediğine dikkat çekmek ve dönemin yönetici hanedanları Merini ile Vattasiler’in şehre bıraktığı -bu dönemden çok daha uzun sürecek- kurumsal kimliği irdelemek için araştırmasını 1300-1600 yıllarını kapsayan tarihsel dönemle sınırlandırmıştır. Şehrin kuruluşunu gerçekleştiren İdrisiler Hanedanı’na yapılan vurgu ve “Meriniler döneminde, siyasi bir ideoloji olarak geliştirilen şerifçilik olgusu” yazarın tezine göre şehrin tarihi mekânsal kurgusu açısından önem arz etmektedir. Yazar bu iddiasını, Fas’ta halen devam eden ideolojilerin temellerinin bu döneme dayandığını gösteren soyut ve o dönemde şekillenen mimari tarzın günümüze kadar intikal ettiğini gösteren somut delillerle temellendirmeye çalışmıştır.

Diğer taraftan bu bölümde Fes’in ele aldığı dönemlerdeki sosyolojik durumuna da yer vermektedir. Fes’in kuruluş döneminde kaba saba insanlarıyla bilindiğine, Murabitlar döneminde şehrin etrafının duvarlarla çevrilmesinden sonra bölgede daha ziyade Maliki fıkıh ilmi ve Yahudi ticaretinin ün saldığına, Muvahhitler döneminde ise kırıp döken zorbalık devam etmesine rağmen mimari açıdan asil sarayların, evlerin, üzeri kubbeli gür çeşmelerin, hamamların ve kanalların yapıldığına değinilmiştir. Ardından, modern dönem öncesindeki şehrin duvarları içindeki sanatsal mimari yapıya dair açıklamalarda bulunmaktadır. Bu minvalde yazar, Cuma camilerini, medreseleri, zaviyeleri, hamamları, şehrin merkezinde değerli eşyaların satıldığı *keysariye* denilen pazarı, hatta surları, sur kapılarını ve Murabitlar kalesini, Fes tarihinin çeşitli dönemlerinde yapılan anıtsal mekanlar olarak zikretmektedir. Anıtsal mekânın savunmaya yönelik bir parçası olan diğer unsurlar, şehrin mahallelerini birbirinden ve bazen de müstakil evlerden ayıran kemer altı yolları ile kapılardır. Bu

kapıların mahalle sınırlarında görülen şiddet olaylarına karşı savunma amaçlı yapıldığı da zikredilmektedir.

Bu bölümde son olarak Fes, duvarlarıyla tanımlanan ve tarif edilen bir şehir olarak nitelendirilmektedir. Yazar, kitabın başlığında bu duruma “labirent” nitelemesi ile işaret etmiştir. Yazara göre, şehrin tarihi açısından da duvarların önemli fonksiyonları olmuştur. Bunlardan biri şehrin işgal edilmesine karşılık savunma özelliğine sahip olmasıdır. Zira yöneticilerin bu şehri içten ele geçirmek zorunda kaldığını söyleyerek, şehrin sadece yapısının değil tarihinin de duvarlarla belirlendiğine dikkat çekmektedir.

II. bölümde, Fes’in altın çağı olmasına rağmen, yazarın Avrupa merkezli yerel dönemlendirme anlayışına uygun olarak orta çağ ve modern dönem öncesi şeklinde nitelendirdiği Müslüman Arap şehir kültüründe, duvarların, hukuk dışı boyutlarını da içeren önemli sosyal ve dini roller oynadığına temas edilmektedir. Yazar araştırmasında duvarların bu sosyal ve dini rollerine “duvar düşüncesi” adını vermektedir. Tarihi şehrin duvarlarına yerleştirilen açıklıkların, pencerelerin, kapıların, dekoratif çerçevelerin maddi ve sembolik anlamları olduğuna değinmekte, bu anlamların din olgusunun da etkisiyle gelenekselleşen temellerine dikkat çekmektedir. Özellikle kapı ve duvar metaforuna odaklanan anlatısını güçlendirmek adına dinin ana kaynakları olan Kur’an ve hadisten örnekler sunmaktadır. Buna göre duvarlar, dünya ve ahiret arasındaki eşiği, kapı ise geçişi sembolize etmektedir. Ardından duvar kurgusu kapsamında evsel mekâna değinmekte, bu sefer de duvarların örtücü ve ayırıcı bir unsur olarak kazandığı anlama ve hicabın da ayırıcı/gizleyici olması bakımından duvarla benzer bir mahiyet arz ettiğine değinilmektedir. Ayrıca yazar, evsel mekanın harem oluşu ve hicabın mahiyeti bakımından kadınların gözlerden uzak yaşamasının aslında İslami olmadığı, bu konunun Kur’an’da sadece peygamberlerin hanımlarıyla ilgili olarak bulunmasına rağmen, hadislerde tüm mümin kadınlara dair söylemlerin olması nedeniyle evsel mekanla kadın arasında ideolojik bir bağlantı kurulduğunu ifade etmesi, akabinde bu sınır koyucu ve perdeleyici işlevin kültürel ve geleneksel bir mefhum olarak açıklanması, eksik bir değerlendirme olarak dikkat çekmektedir. Zira bu bakış açısı, örtünme ve Allah’ın sınırlarına uyma ritüellerini Orta Çağ tarihsel perdesindeki geleneksellik vurgusu içinde değerlendirse de günümüzde Doğu’dan Batı’ya dünyanın her bölgesindeki Müslümanlar tarafından bu ritüelin uygulanıyor olması, yazarın bu iddiayı hasrettiği Orta Çağ tarihselliği suretinden çıkarmaktadır.

III. bölüm, bir önceki bölümün tamamlayıcısıdır ve duvarları normatif hukuki bir araştırma olarak ele alan “duvarlar kitabı”na dair incelemeyi kapsamaktadır. Diğer deyişle önceki bölümde sosyal ve dini rollerinin inşa edildiği yazarın adlandırdığı şekliyle “duvar düşüncesi”nin bu bölümde yasal simgesi, Müslüman şehir hayatının “yasaklayıcı bir estetiği” olması yönüyle ve duvarlar kitabı vasıtasıyla yeniden üretilmektedir. Duvarlar kitabı temelde ortak dış duvarları konu alan, Müslüman-Arap şehrinin mimari çevresine ilişkin ihtilaflarla alakalı fikirlerden ve mahkeme kayıtlarından beslenen bir sosyal bilim söylemidir. Bu bölümde bu kaynaklardan bol

bol örnekler verilmekte ve bu yöntemle duvarlar kitabında bulunan duvarın sağladığı mahremiyet ve ayrı durma ile kültür ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Nitekim Kur'an'da duvarlar kitabının dayandırıldığı hiçbir ayetin olmadığı, az sayıda hadis olmakla beraber duvarlar kitabında en yaygın olanın "İslam'da zarar ve zarara karşı zarar yoktur" anlamındaki genel mahiyet içeren hadisin temel alındığı, ancak çoğunlukla Hanefi ve Maliki alimlerin görüşlerinin uygulandığı zikredilmektedir. O'Meara, bu alimlerin eserlerinde yer alan şehrin mimari dokusu ile hukuki dokunun ilişkisine dair bir kritik sunmakta ve hukuki estetiğe dair "yerel şartlara cevap veren bir başvuru kaynağı" nitelemesi yapmaktadır. Bu bölümde yazar aynı zamanda şehrin İslamiliği tartışmasında, açık ifadelerle kendi yorumunu sunmaktadır. Buna göre mimari mekânın İslam tarafından modifiye edildiğini, ancak modifiye edilmekle İslam'dan kaynaklanmanın aynı şey olmadığını, bu nedenle sözde İslami şehir kategorisi başlığının geçerliliğini kanıtlamak için kullanılamayacağını (s.107) beyan etmektedir. Fakat Fes'in modern öncesi dönemi duvar düşüncesinde olduğu gibi bu kategorinin bireysel parçalarının İslami olarak tanınan tarihi şehirselleşmeyi oluşturduğu zikredilmektedir.

IV. bölümde, duvarlar kitabının hukuki temelleri araştırılmaktadır ve eserin en teknik aynı zamanda en metodolojik bölümüdür. Bu bölümde İslam hukukunun, asıllar üzerine inşa olduğu, fıkıhın temelleri (asılları) bilinirse duvarların özünde ne olduğunun bilineceği, İslam hukuku Müslüman şehir kültürünün özünü teşkil ettiği için bir duvarı hukuken teşhis etmek, normatif de olsa onu kültürel olarak teşhis etmek anlamına geleceği fikri örf, amel, zaruret ve maslahat kavramları temelinde işlenmektedir. Sonuçta amel, duvarlar kitabı ve örf arasında bağlantı kurularak Müslüman Arap şehrinde hukuki estetiğin gelenek veya örf tarafından tartışıldığı ispat edilmeye çalışılmaktadır. Yazara göre "duvar düşüncesi"nin hukuki somut hali olan gelenek, duvarın normatif manasının esasını oluşturmaktadır.

Önceki bölümde duvarların koruyucu özelliğini haya mefhumuyla tanımlayan yazar V. bölümde, bu yorumunu güçlendirmek için *Risale el-mudûn* külliyyatından deliller getirmektedir. Ayrıca bu bölümde yazar, duvarların, hayanın geleneksel düzlemdeki mekânsal etkileri olan "ayırma" ve "tersine çevirme" görevini üstlendiğini iddia etmektedir. Fes'in labirente dönüştüğü mekânı anlamak için duvarların bu yorumuna dikkat çekmektedir. Nitekim Fes duvarlarını, hayanın mimari olarak cisimleşmiş hali olarak tanımlamaktadır. Duvarın bu manası ile varılan sonuç, duvarları ile tanımlanan ve belirlenen bir şehir olan modern dönem öncesi Fes'in yerinin fiziksel ve sosyolojik olarak ayırma ve tersine çevirme mekânı olduğudur. Yazarın bu bölümde, giysinin ve haya davranışlarının da mekânı ayıran ve tersine çeviren etkisi olduğu vurgusu özgün düşünsel bir katkı olarak görülmektedir.

Eserin son bölümünü oluşturan VI. bölümde yazar, Fes'in ilk duvarlarının analizi bağlamında birinci bölümde şerifçilik olgusu üzerinden dile getirdiği siyasi ideolojik bakışı "Fes'in kuruluş efsanesi" diye adlandırdığı mitik bir paradigma kalıbına sokarak

analiz etmeye çalışmaktadır. Bu efsanenin, [H.z.] Peygamber'in siretindeki “İslami siyasi devlet Medine'nin oluşumu” ile alakalı olarak kaydedilen “mitik bir kuruluş paradigmasının ritüelistik olarak yeniden sahnelenişi olduğunu” iddia etmektedir. Fes'in, mitsel olarak kuruluş tarihinde dört unsura dikkat çekmektedir: “yükseltilmiş statü”, “rahip figürü”, “daha önceki durumu tersine çevirme”, “bir yetki alanının sınırlarının tersine çevrilişi veya İslam hakimiyeti ile selamet bulmuş şehir”. Bu unsurları Medine'nin ve Fes'in kuruluşundaki ortak ideolojik unsurlar olarak değerlendirmektedir. Paradigmanın özünde yatan şeyin bu araştırmanın duvar tanımı ve duvarın tanımlandığı mekânın II. ve III. bölümlerdeki sosyolojik ve kültürel gözlemlerle uyum içinde olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. Yazar aslında bu bölümde bir tür Müslüman şehir tarih yazımı eleştirisi yapmaktadır. Fes ile Medine'nin kuruluşunda söz gelimi bu mitik benzetmeyi yaparken gizil bir siret yazımı eleştirisi yaptığı da gözden kaçmamaktadır.

Kitabın başında, eserde kullanılan fotoğraf ve haritaların listesi verilerek, bunların kaynakları sıralanmıştır. Eserin sonunda ise duvarlar kitabındaki dava örneklerini gösteren ekler bölümü, terimler sözlüğü ve zengin bir bibliyografya bulunmaktadır. Eserin orijinalinde isim ve konu indeksi de bulunmaktadır. Tercüme esnasında ne yazık ki, isim ve konu indeksi eserden çıkarılarak alfabetik sıranın dahi gözetilmediği bir terimler sözlüğü kitaba eklenmiştir. Ayrıca eser Türkçe olarak basılırken dizgisinde meydana gelen hatalar okuyucunun gözünden kaçmamaktadır. Diğer yandan eserde çevirmenin veya yayınevinin önsözü de bulunmamaktadır. Bu durum eserde yer alan köşeli parantezlerin ilk bakışta yazara mı çevirmene mi ait olduğu konusunda şaibe doğurmaktadır. Çevirmenin, ayetlerin İngilizce'den Türkçe'ye çevirisinde umumiyetle *Diyanet Meali*'ni esas aldığı gözlemlenmiştir. Ancak buna dair hiçbir açıklama yer almamaktadır. Eserin gözden geçirilmiş yeni bir baskısının yapılması ve bu baskıda, önsöz veya yayınlayanın notu bölümlerinin eklenmesi elzem görülmektedir.

Ele aldığımız bu eser, İslam şehir ve mimarisine yönelik ele alınan sayılı çalışmalardan birini teşkil etmektedir. Eser, akademik perspektiften okuma yapmak isteyenlere farklı bir bakış açısı sunacaktır.

Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep

Abraham Marcus, Çev. Mehmet Emin Baş, İstanbul: Küre Yayınları, 2013, 471 sayfa.

*Mahmut Emre ARSLAN**

Şehirlerin tarihine dair bilgilerin kayda geçirilmesi çok öncelere dayansa da bir disiplin olarak “şehir tarihi” takriben altmış yıllık bir maziye sahiptir. İnsanın içerisinde yaşadığı şehri merak etmesi ve tanıma gayreti neticesinde ortaya çıkan şehir tarihleri

* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
mahmutemre.arslan@gmail.com

modern araştırmalarla farklı bir veche kazanmıştır. Klasik literatürde daha çok siyasi, coğrafi, askeri ve biyografik ögelere ağırlık verilmişken, modern çalışmalarla birlikte şehirlerin tarihi daha ayrıntılı şekilde incelenmeye başlanmıştır. İnsan hem diğeri insanlarla hem de şehirle olan münasebeti irdelenmek suretiyle, bu tarz tarih yazımının ana unsuru olmaya başlamıştır. Çünkü coğrafiyanın, dolayısıyla şehrin insan üzerinde her ne kadar etkisi varsa da, şehri oluşturan, düzenleyen ve kültürünü harmanlayan ana dinamik insandır. Abraham Marcus'un "Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehir Halep" ismiyle tercüme edilen eseri de modern şehir tarih yazımına örnek gösterilebilecek önemli bir çalışmadır.

Abraham Marcus, Texas Üniversitesi'nde modern Ortadoğu tarihi ve siyaseti, Osmanlı tarihi, Ortadoğu'nun müzik kültürleri ve Ortadoğu Yahudileri konuları hakkında dersler vermektedir. Yazarın, erken modern ve modern Ortadoğu'nun toplumsal ve kültürel tarihi, şehirler ve şehir hayatı, İslam hukuku ve uygulamaları, müzik ve toplum alanlarında yayınlanmış çok sayıda çalışması vardır. Marcus, inceleyeceğimiz eseriyle 1991 senesinde "Middle East Studies Association Albert Hourani Ödülü"nü kazanmıştır. Kitabın ithaf bölümünden anlaşıldığı üzere yazarın annesi, babası, kayınvalidesi ve kayınpederi Halep'te yetişmiştir. Bu nedenle kitapta yazara ait bilgilerin daha fazla ve detaylı verilmesi, yazarın Halep'e olan ilgisini ortaya koymasđ açısından daha uygun olabilirdi.

Küre Yayınları tarafından yayınlanan eserin tercümesini Mehmet Emin Baş yapmıştır. Kitap dokuz bölüm, giriş ve sonuçtan oluşmaktadır. Sonuç bölümünden sonra şehrin nüfusuna dair bir ek verilmiştir. Bunların dışında kitap içerisinde dört harita, on tablo ve altı resim bulunmaktadır. Haritalar her ne kadar yeterli olsa da ticaretin anlatıldığı dördüncü bölüme ticaret yollarını gösteren bir harita eklenmesi teknik açıdan daha verimli olabilirdi. Kitabı oluşturan dokuz bölüm Halep'in bulunduğu coğrafyayı, yerel bilinci, toplumdaki grup yapılarını, merkez-taşra ilişkisini, şehrin yönetimini, iç ve dış ekonomik yapıları ve dinamikleri, insanların zihniyetini, yaşanan sağlık sorunlarını ve ölümü, mekânı algılayış tarzlarını ve mahalle hayatını ayrıntılarıyla içermektedir.

Abraham Marcus'un ilk dikkat çektiği mevzu 18. yy.'da Halep'e ya da genel olarak Ortadoğu toplumuna hangi açılardan yaklaşılması gerektiğidir. Yazar, modernleşme ile Avrupa merkezli tarih anlayışının hâkim olmaya başladığını belirtir. Ancak hâkim olan bu anlayış neticesinde ortaya çıkan ve Ortadoğu için çizilen kapalı, gerici, basit ve durağan dünya imajının sorgulanması gerektiğini söyler. Batılılaşma neticesinde 19. yy. Osmanlı toplumunun değişmeye başladığı doğrudur. Lakin 18. yy için bunu söylemek zordur. Aynı zamanda Avrupa merkezli bakış açıları modern öncesi Ortadoğu toplumunu kendi iç dinamikleri üzerinden değil de başka bir çağda başka bir toplumun tecrübeleri üzerinden değerlendirmektedir. Bu durum 18.yy'da mevcut olan yapıyı tam manasıyla anlayamadan Ortadoğu hakkında varılması gereken hükümlerin birtakım genellemelerle geçiştirilmesine ve basitleştirilmesine yol açar.

Peki Ortadoğu'daki bunca şehir yerine neden Halep incelenmeye değer görülmüştür. Kitap'tan anlaşıldığı üzere bunun birkaç nedeni vardır. Öncelikle Halep, Ortadoğu'nun İstanbul ve Kâhire'den sonra en büyük şehri mesâbesindedir. Yüz bini geçen nüfusuyla o zamanın bir Arap metropolü olan Halep aynı zamanda Kuzey Suriye'nin idari başkentidir. Bununla birlikte ticari açıdan önemi olan Halep, Doğu-Batı arasındaki alışverişin en meşhur merkezlerinden biridir. Tekstil imalatı da şehrin önemli bir ticari ayağıdır. Halep diğer Arap şehirlerine kıyasla Osmanlı kültürüyle daha fazla haşır neşir olmuş, pek çok alanda Osmanlı ile derin bağlar kurmuştur. Bu hususa şehrin coğrafi konumunun izin vermiş olması muhtemeldir. Çünkü hem seyahat güzergahı üzerinde hem de diğer Arap şehirlerine göre Anadolu'ya daha yakındır. Halep şehrinin incelenmesine sebep olan en önemli hususlardan birisi de, temel özellikleri bağlamında çağdaşı olan kentlere benzer bir toplum yapısı arz etmesidir. Bunlarla birlikte tarih yazımında yer alsın da Halep hakkındaki verilerin düzensiz ve sınırlı olması, şehirdeki aile hayatı, popüler kültür, okuryazarlık, kadınlar, çocuklar, sosyal tabaka, hukuk sistemi, komşuluk vb. günlük hayatın birçok veçhesi hakkında yeterli verinin olmayışı araştırmaları tetikleyen unsurlardır.

Yazar, giriş bölümünde eserini yazma amaçlarını belirtmektedir. Söz konusu amaçlarını şu şekilde özetleyebiliriz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi modern öncesi Ortadoğu toplumunu Avrupa merkezli kalıplarla anlamaya çalışmak yanlış bir yoldur. Zira hangi toplum bir çalışmaya konu olursa ilk olarak o toplumun zaman ve mekân açısından dinamikleri esas alınmalıdır. Dolayısıyla Ortadoğu toplumlarını ve tarihini daha kapsamlı ve doğru bir şekilde inceleyebilmek için bir yol arayışı, kitabın esas amacını oluşturmaktadır. Bununla birlikte Ortadoğu toplumları için kullanılan "geleneksel" "modern öncesi" ve "İslâmî" gibi vasıflar içi dolu ve durumu tam manasıyla izah edecek kadar açıklayıcı tabirler değildir. Kitap bu vasıfların içlerini zaman ve mekâna uygun kesin anlamlarla doldurmaya ve Ortadoğu toplumları için ne ölçüde kullanılabileceğini göstermeye çalışmaktadır. Yazar, Halep şehrinin tarihindeki ana boşlukları doldurarak toplumun dünyasını yeniden inşa etmeyi, insanların yaşam tarzlarını ve tecrübelerini anlamayı ve bir yüzyıl içerisinde yaşanan hadiselerin dinamiklerini aydınlatmayı hedeflemektedir. Bütün bunların yanında pratik bir amaç da güden yazar, bu alanla ilgilenen araştırmacıları ve genel okuru kuşatacak şekilde giriş mahiyetinde bir eser ortaya koyduğunu söylemektedir.

Eserin geniş bir kaynak yelpazesi vardır. Öncelikle yazar, çalışmayı hazırlarken kaynak açısından bazı zorlukların olduğunu anlatır. Çağdaş çalışmaların ele aldığı mevzuların dağılımındaki eşitsizlik, toplumda hikâye, âdâb-ı muâşeret gibi çoğu şeyin şifâhen aktarılması, yerel müelliflerin derinlemesine analiz ve yorum yapmaması, günlük, hatırat, otobiyografi ve mektuplaşmanın az olması bunlardan bazılarıdır. Bir de Osmanlı'nın gelirler, fiyatlar, işsizlik, okuryazarlık, suç, göç vb. konularda rakamsal veriler sunan sistematik kayıtlar tutmaması da zorluklar arasındadır. Tüm bunlara rağmen yazar geniş bir kaynak çeşidine de sahiptir. Resmî belgeler, biyografiler,

Hristiyan kiliselerinin kayıtları, Yahudi hahamlarının metinleri, Avrupa konsolos, tüccar ve seyyahlarının metinleri, gözlemleri ve yorumları ve bölge halkının özellikle de o dönemde ki tarihçilerin eserleri kaynak listesini oluşturmaktadır. Yazar hususen metin boyunca yerel tarihçilerden ve Avrupalılar'ın gözlemlerinden çokça yararlanmışır.

Eserin bel kemiğini oluşturan en önemli kaynak ise “şer’iyye sicilleri” denilen mahkeme kayıtlarıdır. Sicillerin olmaması durumunda kitabın büyük bir kısmını yazmanın mümkün olamayacağını yazarın kendisi belirtmektedir. Mahkemelerin sivil ve adli her türlü davaya bakmaları, tapu ve kontrat gibi noter işlerini yürütmesi ve şehirde birçok resmi işin hallolduğu idari bir merkez oluşu bu kaynağın önemini ortaya koymaktadır. Kaynaklarda pek fazla görünmeyen kadınlar ve sıradan insanlar bu kayıtlar vesilesiyle gün yüzüne çıkmaktadır. Yazar, çalışmayı ortaya koyarken 50.000 vakayı içeren çeyrek asrın kayıtlarını incelemiştir. Eserin en özgün tarafı şer’iyye sicillerinin kullanılması ve bu kayıtların akıllıca işlenebilmesidir. Yazar, bu kaynağı kullanarak şehir tarihinin meçhul kalmış birçok alanına nüfuz etmemize imkân sağlamıştır.

Yazar, Halep tarihi üzerine yapmış olduğu araştırma hususunda birkaç noktaya dikkat çekmektedir. Modern öncesi toplum için birçok genellemenin yapıldığını belirttikten sonra ailelerin korunaklı bir mahremiyet içerisinde olduğu, mahallelerin aynı sosyal tabakaya mensup insanlar tarafından iskân edildiği gibi konuları yaygın olan genellemelere örnek olarak verir. Ancak sıkı bir bilimsel araştırma neticesinde çoğu kanaatin ve genellemenin değişebileceği görülecektir. Toplumun tarihi daha doğru ve eksiksiz anlaşılabilmesi için olması gereken ile gerçek hayattakilerin uyumsuzluğu ve gerçekliklerin çeşitliliği göz ardı edilmemelidir. Dikkat çekilen bir başka nokta ise İslâm'ın toplum içerisindeki rolünün doğru bir biçimde tanımlanması gerektiğidir. İslam çerçevesi dışında gelişen birçok mevzunun olduğunu belirten yazar, İslam dışında olan ama Halep toplumunda görülen unsurların kültüre dahil edilmesi gerektiğini savunur.

Birinci bölüm bir mekân olarak Halep'i ve çevresini anlattıktan sonra yerel bilinç konusuna odaklanmaktadır. Halep'in coğrafya içerisindeki konumu ve bazı özellikleri belirtilir. Halep'in tarihine dair kısa bir izahtan sonra özelde Halep toplumunun, genelde Ortadoğu'nun devlet ile olan ilişkisi anlatılır. Şehrin yönetimi merkezden gönderilen ve daha çok Türk ya da Türkçe konuşan yöneticiler tarafından sağlanır. Tebaanın yönetime katılması teşvik edilmezken kendilerinden istenen sadece devlete itaat ve sultana bağlılıktır. Daha sonra yerel bilince değinen yazar toplumda etnik bilincin zayıf olduğunu daha çok inancın birliktelik rolünü oynadığını belirtir. Halkın yönetimi nasıl karşıladığı, zengin kesimin Osmanlı elitine dahil oluşu, Osmanlı'nın 18. yy'da ki durumu, ticaret, göçler, Avrupa'nın Ortadoğu için ne anlam ifade ettiği, bölgenin yapısı ve yerel kimlikler bu bölümün kısaca irdelediği mevzulardır. Bu bölümde değinilen mevzular ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak işlenecektir.

Halep halkı çeşitliliği doğal karşılamaktadır. Hayatın bütününe yayılan bu çeşitliliğin ve statü, sosyal ilişki, kültürel tutum ve toplumsal kimlik arasındaki farklılıkların sebepleri inanç, cinsiyet ve zenginliktir. Halep toplumunda Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler'in oluşturduğu üç temel inanç yapısı vardır. Toplumun seksen-doksan bin kadarını Sünni Müslümanlar, yirmi bin kadarını Hristiyanlar ve üç-dört bin kadarını da Yahudiler oluşturmaktadır. Kadın ve erkeğin toplumda farklı rollere bürünmesi gerektiği, toplumda hâkim olan görüştür. Ancak bu anlayıştan kadının toplum dışına itildiği sonucu çıkmamaktadır. Pek çok alanda kadınlar özellikle vakıflar aracılığıyla kendilerine yer bulabilmiştir. Yüksek statü mevzusuda kitap içerisinde işlenen önemli bir konudur. Yüksek statünün kaynağı zenginlik, makam, askeri güç, dini meslek, eğitim ve itibarlı bir soydur. Bu bölümde gayrimüslim ve Müslümanlar arasındaki ilişkiler, kadınların ve erkeklerin toplumdaki konumu, yüksek statünün kaynakları, toplumdaki tabakalaşma ayrıntılarıyla işlenmiştir.

Üçüncü bölüm iktidar, siyaset ve hukuk bağlamında Halep'i anlatmaktadır. Osmanlı otoritesinin mahiyeti, halk ayaklanmaları, siyasi çekişmeler, devletin toplumla olan münasebeti, devletin ve yerel yönetimin işleyişi, kadınların görevleri, mahkemelerin işleyişi ve toplumsal otokontrol bölümün ana mevzularıdır. Yazar, devlet-yerel otoriteler-halk arasındaki ilişkileri oldukça detaylı tasvir etmiştir. Devlet, 18. yy'ın büyük bir kısmında otoritesini korusa da, 1770'lerden itibaren gücü kademeli olarak azalmaya başlamıştır. Bu dönem artık yerel ailelerin güçlendiği ve birçok siyasi çekişmenin önünün açıldığı bir dönemdir. İtibarlı ailelerin güçlenmesi ve zaman zaman halkın desteğini almaları neticesinde valileri sindirmeye ve hatta şehirden kovmaya dahi güçleri yetmiştir. Aynı zamanda bu bölümün geniş bir kısmını da hukuk kurumları, işleyişi, eksiklikleri, halk nezdindeki yeri vb. konular oluşturmaktadır.

Dördüncü ve beşinci bölümlerde Halep'in ekonomisini ele alan yazar, geçimin nasıl sağlandığını, zenginliğin kaynaklarını, şehir içindeki pazarları, çalışan nüfusu, sanayi, ticaret ve piyasayı, ailenin ekonomik yapısını ve hayırseverliği irdelemiştir. Halep'te ekonominin gidişatı dört ana etken ile dışa bağımlıydı. Bunlar gıda, kırsal kaynaklar, güvenlik ve ticarettir. Gıda temini özellikle kıtlık dönemlerinde çok belirleyici bir faktör oluyordu. On yılda bir tekrar eden kıtlıklar adeta hayatın tabii bir ritmi haline gelmişti. Kıtlık dönemlerinde çevre bölgelerden tahıl temini yapılıyor ve böylece ihtiyaç kapatılmaya çalışılıyordu. Kırsal alan ise bilhassa zenginler için muazzam bir kaynak sağlıyordu. Ekilebilir geniş araziler ve borca, krediye ve birçok ürüne ihtiyacı olan sayısız köylü büyük bir imkandı. Şehrin dış dünya ile olan iletişimi de bu kırsal bölgelerden sağlanıyordu. Bu bölgelerdeki güvenlik zafiyeti hem ticaret ve seyahati engelliyor hem de yerel halkın köylerinden kaçmasına sebep oluyordu. Özellikle güneyden gelen bedevi kabileler ve bazı yerel aşiretler güvenlik tehdidinin ana unsurlarıydı. Geçiş güzergahlarını tutan bu güçler haraç kesiyorlar ve güvenlik güçleri tarafından zor alt edilebiliyorlardı. Yerel unsurlar veya tüccar kervanları bu güçlerle uzlaşmayı bir çözüm yolu olarak benimsemişti. Çünkü malları yağmalandığında

verecekleri haraçtan çok daha fazlasını kaybediyorlardı. Şehrin yöneticisine başvursalar da çoğunlukla giden mal geri gelmiyordu. Şehrin en önemli unsurlarından birisi de ticarettir. Doğu-Batı arasında önemli bir ticari merkez olan Halep, Çin ve Hindistan'dan gelen ürünleri ve İran üzerinden gelen ipeği buradan Avrupa'ya pazarlıyordu. Ancak keşifler neticesinde Ümit Burnu güzergahının işlemeye başlaması yavaş yavaş ticaretin seyrini de değiştirmeye başlamıştı. Buna 18.yy'ın başlarında İran'ın hem Rusya hem de Osmanlı ile girdiği savaşlar neticesinde İpek ticaretinin sekteye uğraması da eklenince Halep'in ticari misyonu yavaş yavaş azalmaya başlamıştır.

Yazar, altıncı bölümde din ve inanca, popüler kültüre, okuryazarlığa ve yüksek öğrenime dair konulara yer vermiştir. Dinin toplumdaki konumunu anlatan yazar, popüler kültürün de yaygın olduğunu belirtmektedir. Batıl inançlar, büyü, yemek çeşitleri, giyim modası, müzik ve eğlenceye dair anlatımları Halep kültürünün çok çeşitli öğelerden oluştuğunu meydana çıkartmaktadır. Toplumda eğitim düzeyi ise genel olarak iptidai seviyededir. Yüksek öğrenimi daha çok küçük bir kesim sürdürmektedir. Ancak toplum içerisinde ulemâ ve okuryazar kesim gereken saygıyı görmektedir. Yedinci bölüm ise daha çok sağlık meselelerine dair konuları ele almaktadır. Sağlık problemleri, problemlerin kültürel sebepleri, ölümün yaygınlığı ve toplumdaki karşılığı ve özellikle veba bu bölümün içeriğini oluşturmaktadır.

Sekizinci ve dokuzuncu bölümler Halep toplumunun mekân algısını, inşa faaliyetlerini, şehrin nasıl geliştiğini, kamu hizmetlerini, mahalle hayatını ve mahremiyeti ele almaktadır. Halep şehri geniş, kamu binalarıyla donatılmış, rahatlık, güvenlik ve mahremiyet esaslarına göre düzenlenmiş bir şehirdir. Devlet, şehrin sorunlarıyla ve hizmetleriyle ilgilenmek için nadiren devreye girmektedir. Bu işler daha çok hayır faaliyetleri ve mahallenin kendi iç dinamikleriyle çözülmüyordu. Şehir dokuz kapısı olan müstahkem surlarla çevrilidir. Şehrin yerleşim alanı yaklaşık olarak 3,8 kilometrekarelik bir alandı. Şehirde ulaşım yaya olarak sağlandığı için herkes yakın mesafenin rahatlığını istiyordu. İnsanların günlük ihtiyaçlarını temin edilebileceği yerlerin mahalle aralarına dağılması bu talebi karşılar niteliktedir. Halep'te evler iki katlıdır. Bu hususta sadece camilerin minareleri ve kubbeleri istisna teşkil eder. Şehrin merkezini Batı surlarıyla iç kalenin arası oluşturuyordu. Birçok kamu binası, hamamlar, medreseler, hanlar, camiler vs. burada bulunuyordu. Sokaklar şehir alanının en fazla %10'unu kapsıyordu. Karmaşık görünse de bu sokak yapısının kendi iç mantığı vardı. Şehrin yoğun olmayan kısımlarının mahrem bir havası vardı. Bu hususiyet halk tarafından yüceltiliyor ve hukuki destek alıyordu. Çıkamaz sokaklar sakinlerin ortak malıydı ve eğer istemezlerse dışarıdan gelenleri sokmayabilirlerdi. Hatta bir mahallede dükkanının başka girişi olmasına rağmen kendi sokaklarına kapı açtıran iş yeri sahibi dava neticesinde ikinci kapıyı kapatmak zorunda kalmıştı. Şehir halkı genel ihtiyaçlarını mahallelerinden sağlıyordu. Bu nedenle sosyal hayatlarının merkezini mahalleler teşkil ediyordu. Halep'te 18. yy'da seksen iki mahalle bulunuyordu. Kitapta

bu mahallelerin yerlerini gösteren ve aynı şekilde bölgelerdeki ev fiyatlarının seviyelerini gösteren iki plan bulunmaktadır. Bunlar okuyucu için büyük kolaylık sağlamaktadır.

Sonuç bölümünde ticaret, siyasi istikrar, suç, gıda temini, sağlık koşulları, göç, moda gibi cüz'i konularda bazı değişimler yaşansa da toplumsal yapı, fikir ve inanç dünyası, yönetim sistemi, kurumlar, nüfus yapısı ve genel hatlarıyla hayat tarzının süreklilik gösterdiğini belirtmektedir. Kitap boyunca da sürekli atıf yaptığı "süreklilik" kavramı üzerinden yazar 18. yy Halep toplumunu incelemiştir. Ortaya koyduğu veriler ve çıkarımlar süreklilik kavramının yüzyıl boyunca devam ettiğini kanıtlamaktadır. Ayrıca yazar, çalışması boyunca genelleme yapmaktan kaçınmış ve farklılıklara dikkat çekmiştir. Bir şehrin tarihini incelemek ve toplumunu anlayabilmek açısından kapsamlı ve örnek olabilecek bir metin ortaya koymuştur. Şehir ve toplum tarihine merak duyan herkesin okuyabileceği, teknik terimlere boğulmamış bir üslupla kaleme alınması eserin çekiciliğini artıran önemli bir unsurdur.

Kıyametin Gölgesinde Yeni Dini Hareketler ve Şiddet

Emine Battal, Okur Akademi Yayınları, 1. Baskı, Şubat 2018, İstanbul

*Furkan YILMAZ**

Batı-Hristiyan kaynaklı olarak telakki edilen, aynı zamanda diğer dinsel geleneklerde de bulunan dini çeşitlilik, özellikle 20. yy. başlarında artarak gelişmiş, yaygınlaşmış ve kurumsal faaliyetler şeklinde varlığını sürdürerek son yüzyılda "Yeni Dini Hareketler" adıyla anılmaya başlanmıştır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri bünyesinde sayıları yüzleri aşan Yeni Dini Hareketler'in varlığı dikkat çekmektedir. Söz konusu oluşumların özellikle protesto hareketleri olarak görüldüğü düşünülmektedir. Yeni Dini Hareketler başlıklı bu çalışma, özellikle ülkemizde bu konuda yapılan araştırmaların da kısıtlı olması nedeniyle okuyucular için önem arz etmektedir. Eserde Yeni Dini Hareketler'in genel özellikleri ve oluşum süreçlerindeki nedenler, özel olarak da şiddet ile ilgili yanları ortaya konmuş olması nedeniyle okuyucu için önemli bir boşluğu dolduracağı söylenebilir.

Çalışmanın önsöz bölümünde Battal, Yeni Dini Hareketler'in içinde yaşadıkları toplumdan ve inançlarının dayandığı geleneklerden oldukça farklı nitelikler barındırması bakımından kendi aralarında farklılaştıklarını ifade etmektedir. Yeni Dini Hareketler'in ortaya çıkışları ve gelişimleri açısından karmaşık süreçler barındırmalarının, bir takım ortak unsurlara sahip olsalar da inanç ve uygulama bakımından oldukça farklı bir yapı arz etmeleri, onlarla ilgili tek tip bir tanımlama yapılmasını zorlaştırdığına değinen Battal, Yeni Dini Hareketler'i farklı tip ve

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrencisi,
furkan_yilmaz15@erdogan.edu.tr

kategorilere ayırmak için bazı tasnif örneklerine yer vermektedir. Araştırmanın giriş bölümünde yazar, araştırmanın konusunun din ve şiddet ilişkisi bağlamında değerlendirileceğine işaret eder. Daha sonra yazar, çalışmanın amacını “Yeni Dini Hareketler’de şiddete yönelik söylemlerin yanı sıra şiddete neden olan faktörleri tespit etmek ve bu tespitlerden hareketle Yeni Dini Hareketler’in şiddeti meşru kılan bir mekanizmaya dönüşüp dönüşmediğini ortaya koymaktır“ şeklinde tanımlamaktadır. Yazar, çalışmanın giriş bölümünde şiddetin üzerinde durulacağını, çalışmanın da özellikle ‘Beş Büyük’ olarak adlandırılan Halkın Tapınağı, Branch Davidian, Güneş Tapınağı, Cennetin Kapısı ve Aum Shinrikyo Hareketler’i ile sınırlı olduğunu ancak konunun önemine göre diğer Yeni Dini Hareketler nitelikli oluşumlardan örnekler vermek suretiyle sınırlandırıldığını belirtir.

Giriş bölümünün ardından çalışma iki temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm kendi içinde üç alt başlıktan oluşuyor. İlk alt başlıkta şiddet olgusu üzerinde duruyor, şiddetin tanımını yapıyor, farklı disiplinler ile ilişkisine de değiniyor. Daha sonra yazar şiddetin kaynağını ele alıyor ve kaynak hakkındaki yaklaşımları zikrediyor. Ardından yazar şiddetin meşrulaştırılması konusuna değiniyor. Bu noktada şiddetin meşrulaştırılmak için hangi gerekçelere dayandırıldığını zikrediyor. Daha sonra yazar, şiddet ile ilişkisi bakımından geleneksel dinleri konu ediniyor. Dinler ve şiddet içerikli uygulamalarından örnekler veriyor. Özellikle dinlerde savaş konusuna değinen Battal, Hinduizm, Hristiyanlık, Budizm, Caynizm, Yahudilik ve en son olarak da İslam dinindeki şiddet içerikli örnekler yer veriyor. Ancak İslam’ın şiddete bakışını diğer dinlerden ayrı tutmayı da ihmal etmiyor.

Yazar bu noktadan hareketle din-şiddet ilişkisi bakımından öne sürülen teorileri ele alarak din ve şiddet ile ilgili çalışmaları olan farklı kişilerin yaklaşımlarını değerlendirmektedir. Battal birinci bölümün son ana başlığında ise şiddet bağlamında Yeni Dini Hareketler’i ele alıyor. Söz konusu oluşumları ilk olarak barışa yönelik faaliyetleri açısından inceliyor. Daha sonra şiddete dayalı yönleri ile öne çıkan hareketleri konu edinen Battal, özellikle apokaliptik inanç sisteminin şiddet noktasında ne derece önemli olduğunu vurguluyor. Şiddet ile ön plana çıkan bu hareketlerin faaliyetlerinden de bahsediyor. Araştırmacı daha sonra şiddet ile ilişkileri bakımından Yeni Dini Hareketler’in tasnifini ele alıyor. İlk başlıkta devrimci hareketleri ele alan Battal, el-Kaide, Eski İnananlar, Hristiyan Kimliği gibi hareketleri kısaca tanıtmaktadır. İkinci başlıkta kırılğan hareketleri ele alan yazar, burada da beş büyük Hareket’in faaliyetlerine kısaca değiniyor. Bu bölümün son başlığında ise saldırıya uğrayan hareketleri ele alan yazar şiddete maruz kalan bazı Yeni Dini Hareketler’i konu ediniyor.

Battal çalışmanın ana esasını oluşturan ve çerçevesini çizen beş büyük hareketi birinci bölümün son başlığında ana hatları ile incelemektedir. Bunlardan birincisi Halkın Tapınağı Hareketi’dir. Yazar bu hareketin birkaç farklı dini ve ideolojik sistemin bir araya getirdiği eklektik bir yapıdan oluştuğuna dikkat çekiyor. Hareketin kurucusu

olan Jim Jones hakkında bilgiler veriyor. Daha sonra bu hareketin Peder Divine'ın lideri olduğu Barış Misyonu Hareketi ile olan ilişkisini ele alıyor. Bu hareketle olan ilişkisi ile Halkın Tapınağı Hareketi'nde belli başlı değişiklikler de meydana geldiği görülüyor. Yazarın ele aldığı ikinci hareket ise Branch Davidian Hareketi'dir. Yazar bu hareketin de diğer bazı Yeni Dini Hareketler ile ilişkisi olduğunu zikrediyor. Davidian Hareketi'nin oluşum süreci hakkında geniş bilgilere değiniyor. Özellikle hareketin lideri olan David Koresh ve onun tutumlarına genişçe yer vererek, hareketin şiddet unsuru içeren faaliyetlerini inceliyor. Bu hareketin FBI ve ATF ekipleri ile olan mücadelesini konu ediniyor. Çalışmada yer alan üçüncü hareket Güneş Tapınağı Tarikatı'dır. Joseph Di Mambro tarafından kurulmuş olan hareket diğer hareketlerde de olduğu gibi dünyanın sonuna ilişkin bazı inanış şekillerinin varlığını sürdürüyor. Tarikatın özellikle üyelerine karşı uyguladığı şiddet unsurları öne çıkıyor. Dördüncüsü Applewhite ve Nettles tarafından kurulan Cennetin Kapısı adlı harekettir. Yazar ilgili kişilerin kendilerini vahiy kitabında yer alan 'iki tanık' olarak tanımladığına dikkat çekiyor. Yine hareketin inanç siteminde apokaliptik unsurların yer aldığı görülüyor. Son olarak yazar Yüce Gerçek isimli doğu menşeli hareketi ele alıyor. Bu hareketin Japonya'da ortaya çıktığı ve Shoko Asahara tarafından kurulduğu belirtiliyor. Bu hareketin en önemli şiddet faaliyetinin 'sarin gazı saldırısı' olduğu zikrediliyor. Hareketin diğer faaliyetlerine de yer veren yazar, hareketin günümüzdeki uzantısına da kısaca değiniyor.

İkinci bölüm de dört alt başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta Battal Yeni Dini Hareketler'in şiddet söylemlerinin hangi temele dayandığını ele almakta ve bu başlık altında daha çok Yeni Dini Hareketler'in şiddet içerikli sözlü yaklaşımlarının neler olduğuna değinmektedir. Söz konusu hareketlerin liderlerinin telif ettiği eserlerden alıntılar yapmak suretiyle örneklemelerde bulunuyor. Özellikle bu metinlerde taraftar gruplarının intihara sevk edilmesi dikkat çekiyor. İkinci başlıkta ise Battal Yeni Dini Hareketler'de şiddete yol açan faktörleri inceliyor. Bu faktörlerin kendi arasında ortak yanları yedi maddede toplanıyor. Ardından Teolojik faktörler başlığı altında karizmatik liderlik, binyılcı-apokaliptik inanç, düalizm, totaliter yapılanma konularını ele alıyor. Daha sonra Sosyal ve kültürel sebepleri, ekonomik faktörleri, siyasal faktörleri ayrı başlıklarda inceliyor. Ardından şiddetin yönünü ele alıyor ve bu konuyu üç başlıkta inceliyor. İlk başlıkta içe dönük şiddete değinen araştırmacı, Yeni Dini Hareketler'in kendi içlerinde kendi taraftarlarına uyguladığı şiddet eylemlerinin örneklerini veriyor. İkinci başlıkta ise Yeni Dini Hareketler'in kendi taraftarları dışında uyguladıkları şiddet içerikli eylemlerine değinerek dışa dönük şiddet eylemlerini ele alıyor. Üçüncü başlıkta da yazar Yeni Dini Hareketler'e yönelik şiddet eylemlerine değiniyor ve bunları da üç başlıkta ele alıyor. Birinci başlıkta Yeni Dini Hareketler'e karşı zulüm öyküleri oluşturma faaliyetlerini, ikinci başlıkta yeniden programlama uygulamalarını, üçüncü başlıkta da dini gruplara karşı örgütsel şiddete değiniyor ve bu faaliyetler ile ilgili örneklerle yer veriyor.

Yazar daha sonra Yeni Dini Hareketler'in uyguladıkları şiddet türlerini konu edinmektedir. Bu şiddet türlerini de beş ana başlıkta ayrıntılı olarak inceliyor. İlk başlıkta yazar hareketlerin kendi taraftarlarına yaptıkları beyin yıkama faaliyetlerine değiniyor. İkinci başlıkta fiziksel şiddeti ele alıyor ve bu da kendi içinde intihar olayları ve cinayetler olmak üzere iki başlıkta ana hatları ile inceleniyor ve örneklere yer veriliyor. Üçüncü başlıkta da Yeni Dini Hareketler'de görülen psikolojik şiddet içerikli sözler ve eylemlere yer veriyor. Dördüncü başlıkta ise Yeni Dini Hareketler'de görülen cinsel içerikli şiddet uygulamalarına değiniyor ve bu faaliyetleri örneklendiriyor. Son başlıkta ise ekonomik şiddeti ele alarak, bu hareketlerin kendilerine nasıl finans sağladıklarından söz ediyor.

Çalışmanın sonuç bölümünde Battal, bu iki bölümün karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine yer vermektedir. Bu noktada yazar şiddetin Yeni Dini Hareketler'in evrensel bir karakteri olmadığını, karizmatik bir lider tarafından yönlendirilen ve apokaliptik inanç sistemi taşıyan, düalist düşünceyi benimseyip kendilerini toplumdan soyutlayan grupların şiddete daha fazla meyyal olduğunu, şiddete yönlendiren Yeni Dini Hareketler'in eylemlerini meşrulaştırmak için çeşitli doktrinler geliştirdiğini, Yeni Dini Hareketler'de ortaya çıkan şiddetin sadece dinsel inanç ve tutumlar ile ilgili olmadığını, bu hareketlerde bir faktörün daha belirgin olmasının yanında tek başına bir faktörün her zaman belirleyici bir unsur olmadığını, Yeni Dini Hareketler'in asıl kurbanlarının kendi üyeleri olduğunu ifade ediyor.

Son tahlilde, Yeni Dini Hareketler'i genel hatlarıyla özetleyen ve bu hareketlerin şiddet ile ilişkisini ele alan bu çalışmanın okuyucu açısından bu konu ile ilgili ihtiyacı karşılayacağı söylenebilir. Ancak çalışmanın özellikle beş büyük hareketle sınırlı tutulmuş olduğu göz önüne alınmalıdır. Bu sınırlılık Batı ve diğer coğrafyaların yanı sıra İslam Dünyası'nda da belli başlı, Yeni Dini Hareketler'in olup olmadığı noktasında konuyu geniş çaplı ele alabilecek müstakil, yeni bir çalışmanın yapılması gerektiğini ortaya koyuyor. Özellikle ülkemizde Yeni Dini Hareketler ile ilgili çalışmaların kısıtlı olması nedeniyle, önerilen çalışmaya duyulan ihtiyaç önem arz ediyor. Ancak Yeni Dini Hareketler ile ilgili genel bilgiler ve şiddete yönelik eylemleri, bunun yanında beş büyük olarak anılan hareketler ile ilgili bilgi edinme noktasında yazarın, oldukça özgün bir çalışma ortaya koyduğu söylenebilir.

Hıristiyan Kültürü ve Hadisler

(Zühd hadisleri-literatürü özelinde)

Özcan Hıdır, İstanbul: İnsan Yayınları, 2017, 784 sayfa.

*Mahmut TOSLAK**

İslâm dininin ve fıkhnın üzerine bina edildiği edille-i erbeadan ikincisi olan sünneti, Hz. Peygamber (S.A.V) efendimizin hadis-i şeriflerinden öğreniyoruz. Hadis-i şeriflerin ise bizlere kadar ulaşmasında selef ve halef âlimlerimiz büyük gayretler göstermiş ve bunun sonucunda da “ulûmu'l-hadis” teşekkül etmiştir. Bu ilimler ile de Hz. Peygamber (S.A.V) efendimizden gelen onun kıymetli sözleri fiilleri, takrîrleri bizlere kadar senedli bir şekilde ulaşmıştır. İslâm dini hiç bir dinde olmayan bir rivâyet yöntemiyle nesilden nesile senedle aktarılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm tevâtürle, hadis-i nebevîler de bir kısmı mütevâtîr, bir kısmı da âhâd hadis olarak senedli bir şekilde bizlere kadar ulaşmıştır.

Ne var ki İslâm'ın ilk döneminde müşriklerin ortaya attıkları şâir, mecnûn ve sihirbaz gibi iftiraları, bazen de “esâtîru'l-evvelîn” geçmiş ümmetlerin sözleri diyerek yalanlamaya çalıştıkları İslâm dinini özellikle 18.yüzyıldan itibaren de oryantalistlerin İslâm'ın yahudi ve hıristiyan kültürlerinden beslenerek oluşturulduğu fikrini savunan “İslâm'ın yahudi ve hıristiyan kökeni teorisi”ni ortaya atarak bu çerçevede yoğun çalışmalar yapmak sûretiyle hem İslâm âlemini etkilemeye, hem de ihtidâ ederek İslâm'a girmek isteyenleri yönlendirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Oryantalistlerin bu tür çalışmalarına karşı İslâm tarihi boyunca bir takım çalışmalar yapılmış ve yeterli cevaplar verilmiştir. Ancak günümüzde müsteşriklerin çağın getirmiş olduğu her türlü imkânları da kullanarak çalışmalarını yoğunlaştırdıklarını buna karşı ise bu alanda onlara cevap olabilecek çalışmaları yapan ilim adamlarının azlığını esfle müşâhede etmekteyiz.

İşte tam da bu noktada, Arapça, İngilizce ve Hollandaca (Flamanca) bilen, İngiltere ve Hollanda'da oldukça uzun bir süre kalan ve bizzat oryantalistlerin çalışmaları üzerinde araştırmalar yapan, müsteşriklerin kendileri ile de görüşerek onların konuyla ilgili literatürü asıl kaynaklarından da incelemek sûretiyle bu çalışmayı ortaya çıkaran Prof. Dr. Özcan HİDİR, bu alandaki nâdir ilim adamlarımızdan biridir.

Özcan Hıdır “*Hıristiyan Kültürü ve Hadisler*” adlı bu çalışmasında, oryantalistik çalışmalardaki iddialardan hareketle, genelden özele doğru nisbeten spesifik bir alan olan “hıristiyan kültürünün hadislere etkisi” tartışmalarını, zühd hadisleri ve temel bazı zühd literatürü çerçevesinde ele almıştır.

Kitap “önsöz”, “giriş”, üç bölüm, “sonuç”, “bibliyografya” ve “indeks”ten oluşmaktadır.

* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

Girişte konuyla ilgili Mesîhiyyât-Nasrâniyyât, zühd, ruhbânlık-Ascetizm-Monastisizm ve hikmet kavramları, çalışmayla ilgili yönlerinin analizleriyle beraber ele alınmış sonra da çalışmanın metodu hakkında bilgi verilmiştir. Kullanılan kaynaklar ise genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılmış, genel kaynaklarda, dinler tarihi, tefsir, kelâm, sîret ve İslâm tarihi gibi ilim dallarındaki, konuyla ilgili bölümlerden yararlanılmış, özel olarak da İsrâiliyyâta dair çalışmalar, müslüman âlimlerin daha ziyâde polemik amaçlı eserleri ve yahudi hıristiyan kültürünün İslâm, Kur'ân, Hz. Peygamber (S.A.V) sünnet ve İslâmî ilimlere etkisine dair şarkiyâtçılara ait çalışmalar kaynak olarak kullanılmıştır.

Yazarın gerek kaynaklar bölümünde (s. 51-73)' gerekse bibliyografyada (s. 715-766) 800'den fazla ilmî eser zikretmesi, yazarın eserinin ne kadar büyük bir emek mahsûlü olduğunu göstermektedir.

Yazar bu araştırmasının, İslâm'ın zuhûru yıllarında Mesîhî-İsrâilî bilgi-rivâyetlerin nakline yönelik tartışmalar ile özellikle şarkiyât çalışmalarının başlangıç yıllarından itibaren (XIX. yüzyılın başları) günümüze kadar, hıristiyan kültürünün genel anlamda hadislerle, özeld de zühd hadislerine etkisine dair görüş-iddia ve tartışmaları hadis tekniği bakımından değerlendiren interdisipliner-multidisipliner-mukayeseli bir çalışma olduğunu söylüyor.

Dolayısıyla da bu araştırmanın dinler tarihini ve özellikle de hıristiyanlık ve doğu hıristiyanlığı tarihi ve kutsal kitaplarını da son derece ilgilendirdiğini bu sebeple de çalışmasında dinler tarihi çalışmalarında da oldukça sık görülen karşılaştırmalı metodun kullanıldığını bildirmektedir. (s. 47)

Mesîhiyyât-hadis-zühd hadisleri ilişkisine dair çalışmalar eleştirel bir yaklaşımla, sebep-sonuç ilişkisi içinde ele alınmıştır.

Türkçe'de hadislerin İsrâiliyyât ile ilişkisi ele alınsada, meselelerin hıristiyan kültürü-hadis ilişkisi yönünün ele alınmadığı, halbuki şarkiyâtçıların meseleyi tek tek bazı hadisleri hıristiyan kültüründeki arka planını-kökenini araştırarak ısrarla gündeme getirdikleri, dolayısı ile de meselenin “İslâm'ın yahudi-hıristiyan kökeni teorisi” çerçevesinde ortaya koymaya çalıştıkları tesbitinde bulunan yazar bu itibarla konunun son zamanların hadisle ilgili en önemli sorun ve sorunsallardan biri olduğunu söylemektedir.

Yazar buradan yola çıkarak çalışmasını “hıristiyan kültürünün hadislerle, özellikle de zühd hadisleri-literatürüne etkisinin gerçekliğinin olup olmadığı, eğer varsa bunun tarihi zemini-arka planı, hadisler açısından problematiği, boyutları, sebepleri ve sonuçlarının neler olduğu” soru ve sorunsalları etrafında şekillendirmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde ana hatları ile hıristiyanlık tarihi, kutsal kitapları, islamın ilk dönemlerinde incillerin arapçaya tercümesi arap yarımadası hıristiyanları ile Hz. Peygamber (S.A.V), sahâbe ve tâbiûnun dinî kültürel ilişkileri, mâbet, manastır hayatı ve kutsal kitaplar bakımından arap yarımadası, özellikle “Mekke”, “Medine”,

“Necrân” ve “Hîre”nin burada yaşayan hıristiyanlar bakımından konumu ve Hz. Peygamber (S.A.V), sahâbe ve tâbiûn tabakasına etkileri konuları ele alınmıştır.

İkinci bölümde Kur’ân, Hz. Peygamber (S.A.V) ve genel anlamda hadislere hıristiyan kültürü etkisi iddiaları farklı açılardan incelenmiştir. Hadislerle İncillerin mukayesesi de değişik açılardan ele alınarak hadislerdeki isnad olgusuna dikkat çekilmiştir daha sonra da konuyla ilgili öne çıka(rıla)n en belirgin “zühd hadisleri” ve onunla bağlantılı olarak görülen “fiten-melâhim”, “kudsî hadisler”, “mûcizeler” ve “kasasu’l-enbiyâ” bölümlerine dair tartışmalar ele alınmıştır.

Konuyla ilgili hıristiyan kaynaklarından rivâyetlerde bulunan bazı sahâbî ve tâbiiler de tek tek ele alınarak haklarında bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde başta Abdullah b. Mübârek ve Ahmed b. Hanbel’in “Kitâbu’z-Zühd”leri olmak üzere zühd ile alâkalı beş eser, hıristiyan kültürü bağlamında, ilgili iddiaları da göz önüne alarak incelenmiştir. Ayrıca zühd kaynaklarında edep-ahlâk-tarih ve tabakât kitaplarında sıkça zikri geçen ve doğrudan Hz. Îsâ’ya veya hıristiyan kaynaklarına atıf yapan bazı sözleri genel anlamda değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Ardındanda İnciller ile birebir anlamda uyuşan zühdle alâkalı on beş hadis, ilgili tartışmaları-iddiaları da ortaya koymak sûretiyle ayrı ayrı tetkik edilmiştir.

Yazar, bu çalışmasında konuyla ilgili bilgi ve rivâyetleri öncelikle hadis kriterleri çerçevesinde tenkitçi bir metodla ele almaya gayret ettiğini, ayrıca Kur’ân ve sünnetin umumu muvacehesinde metin açısından da değerlendirdiğini, meselelerin tarihi, ilmi, psiko-sosyal ve sosyo-kültürel boyutlarına da işaretle bulunduğunu; ancak geleneksel hadis düşüncesinin müdafaasını yapmak, öne çıkarılan tartışmalarda görüş ve iddialarına yer verilen şarkiyâtçılar ile müslüman âlim ve yazarları tenkit etmek ya da savunmak gibi bir hedef gütmeyi ifade etmektedir. Ancak bu tavrın ileri sürülen görüş ve iddialardaki tutarsızlık, önyargı, ithâm, keyfilik ve indilıklere işaret etmesine mani olmadığını da hatırlatmaktadır. (s. 50)

Ayrıca daha ziyâde negatif olarak algılanan Mesîhiyyâtın her fırsatta peşinen negatif bir anlam içerdiği de düşünülmemiş; “pozitif mesîhiyyât”ın da öne çıkabileceği düşünülmiştir.

Yazar, ele aldığı her konuyla ilgili ulaşabildiği bütün literatürü dipnotlarda belirterek konuyla yakından ilgilenen araştırmacı ve okuyuculara kolaylık sağlamayı amaçlamıştır.

Çalışma, araştırma boyunca ele alınan tartışmaların genel bir değerlendirilmesinin ve bazı dikkate değer problemlerin on madde ile belirtildiği bir sonuç (s. 706-713), oldukça zengin bir bibliyografya (s. 715-766) ve karma indeks (s. 768-784) ile son bulmaktadır.

